

Español coloquial na gramática de Mathias Kramer (s. XVII)

ISOLINA SÁNCHEZ REGUEIRA

Na Alemaña tamén houbo bos gramáticos que se interesaron polo español, e non só polo español científico, senón tamén polo español coloquial.

Entre os mellores temos ó hispanista alemán, nado en 1641 en Nuremberg, e que se chama Mathias Kramer (1). Publica en 1711 unha voluminosa gramática (de 1.222 páxinas) co título de *Gramática Española*. Toda ela en lingua latina porque pretende que non sexa só para alemáns, pretende que sirva mesmo para españois.

Tardou máis de dez anos en compoñela. Dedícaa ó conde de Metternich, que é embaixador e ministro plenipotenciario do Rei de Prusia na Dieta Imperial de Ratisbona.

O parecer, o conde de Metternich estimaba moito a lingua española: decláralo o mesmo Kramer nun breve prólogo que escribe en lingua española onde di: "...según la mucha estima que haze V.E. desta tan grave y heroica lengua, tan conforme a la latina, su favorecida y familiar amiga...". E máis adiante (páx. 3) di: "...preciando yo a vuestra excelencia de lo mucho en lo que tiene la lengua castellana, no quiero ya dezir que es tan solamente simple amador y entendidor, sino que es también perfecto sabidor della, y que, en este respecto, no tiene más menester ni desta, ni de qualquier otra gramática española".

Chama á súa gramática "parto extraño" porque di que a levou ("como la elefanta a sus crías") máis de dez anos, nas súas entrañas.

É un gramático que coñece ben as doutrinas do seu século, desde as de César Oudin ata as dos gramáticos de Port Royal.

Para a terceira parte do libro vóllese -como di el- da súa propia experiencia, que cando escribe a obra é xa longa; xa que leva 43 anos de ensinanza nas linguas extranxeiras, e en primeiro lugar, do español.

O terceiro tomo deste libro é o que máis interesa aquí. Chámalle: "Dictionariolum omnium Phrasium et Linguae Hispanicae propriarum locutionum", ou sexa que é unha colección de fraseoloxía e locucións propias da lingua española. É, pois, útil para ver unha época da historia do español coloquial.

Escriba en latín porque así era máis universal. Non desexaba escribila soamente para a propia nación como fixeran Franciosini para Italia, Oudin para Francia, Salazar para España. O latín era entón a lingua universal, polo menos

---

(1) El, como escribe en latín, chámase Cramer, pero cando emprega o alemán escribe Kramer porque así é o seu apelido.

para Europa. Non lembraba ninguén que na Alemaña a tivese escrito en latín, esquecíase dalgún outro como Doergangh de Colonia; quen escribira "Institutioni in linguam hispanicam", a principios do século XVII, en Colonia.

Quizais polo tamaño da obra ou por escribila en latín (2), non tivo, nin con moito, o éxito da "Grammaire Espagnolle" de César Oudin, hispanista francés, de quen a "Grammaire" saíu en 1597 e chegou (á fin baixo outro nome) ata o noso século XX (3).

Imos empezar polo estudio que fai Kramer sobre a pronunciación do español no seu século. Introdúcenos máis ben *en el uso* (que é o que máis nos interesa aquí) que na teoría sobre a fonética española. Non quere cargarnos con "inútilia praecepta quarum pronuntiationem hispani cum latinis, ac germanis, item gallis ac italibus communem habent...". Salta, pois, tódolos sons que o español ten en común co latín e o alemán e tamén co francés e co italiano...

É natural que escriba máis para os alemáns que para os demais europeos. Nótaselle nas súas comparacións, nos seus exemplos... etc.

Seleccionarei os sons que en tempo de Kramer, e antes del, estaban en evolución na lingua española.

Empezarei pola transcripción que fai do son fricativo do *b* e do *v* co *β* grego. Iguala completamente o son destas dúas consoantes, como xa estaban antes do seu tempo no español falado.

O son *ce*, *ci* e *za*, *zo*, *zu* aínda o transcribe coa dobre *s* (*ss*) e di que "non uero duriter et sapre uti eam exprimunt germani, ita itali (*tz*)".

Emprega esta grafía para darnos seguramente o son interdental, que xa no seu tempo, e antes, tiñan *ce*, *ci* e o *z* con tódalas vocais.

O son correspondente ós grafemas *j*, *ge*, *gi* di que se poden transcribir co *χ* grego, e co *ch* alemán. Tamén o grafema *x* vai sendo substituído por *j*, en español, coma en *quexa*, *xabon*, etc. Isto non se fai na palabra *oxear* porque vén da interxección *oxe*, *ox* que se di ás galiñas, escribe el.

Para a pronuncia do *ñ*, que non ten comparativos nas súas linguas, usa o *ni* máis vocal cun son rápido, "sono raptó". É parecido, di, ó italiano e francés *gn*.

Aínda que despois emprégaa tamén con outras vocais, di que *g* úsase soamente co *e* e co *i*.

No grupo *sr*, por exemplo Israel, o *s* desaparece, asimilado ó *r*, escribe: "*r* es en la lengua hablada".

O *s* ten, tanto no principio coma no medio e o final de palabra, o son de *ss*, que equivale ó son xordo do noso *ʃ* en tódolos lugares, excepto ante unha consoante sonora que, como ela, sonoriza: *desde*. Di unha nota que, a veces transfórmase en *z* no medio dunha palabra. E pode ser moi ben esa sonorización.

Respecto ás sílabas latinas *sc*, *sp*, *st* di Kramer que os españois na lingua falada engádenlle un *e* que serve "ad mittigandas syllabas latinas".

---

(2) Iso que entón o latín era a lingua corrente en toda Europa. Di Kramer nun dos seus refráns que recolle: "Con *latín*, rocín y florín andarás el mundo".

(3) Na revista *Verba*, v. 6, publicamos unha contribución ó estudio diacrónico do español, que fai Oudin na súa *Grammaire*. É un dos primeiros que fala do son actual do *z* e do *c* nas sílabas *ce*, *ci*.

Son interesantes tamén para o español coloquial unhas notas que engade á fin da explicación de cada son.

A transcripción dun texto español é moi útil para os que aprenden o español coloquial. Tráeo á fin do estudio dos sons.

Despois da explicación dos sons do castelán danos unha lista de frases usadas na lingua coloquial ("commercium") nas que lle interesa máis que nada o verbo, traducindo as frases na lingua latina; así: "esto sería nunca acabar" = "istud procederet in infinitum", "irse a la sombra de tejados" = "otiose per plateas obambulare", "lo que va de mi a un rey, esso va de vos a un hombre discreto" = "quid ego differo a rege, tu differs a uiro discreto".

Estas frases da lingua coloquial diferéncias moito do que el chama *Adagia Hispanorum* ou *Proverbia*, ou sexa, refráns, que na súa maioría considera da lingua coloquial.

A continuación daquela *Phraseologia* con verbos trae unha gran lista (89 páxinas) con outra en que lle interesa a preposición. Darei algúns exemplos:

"Al sollayo", "a través" = "oblique".

"Echar el jarro a pechos" = "strenue potare".

"Dar al rostro con todo" = "omnia dilapidare".

"Alegrarse con alguno" = "congaudere aliqui".

"Las carnes de Inglaterra no son con mucho de tanto nutrimento como las de España" = "multum abest ut carnes in Britannia adeo nutrientes sint et sapidae uti in Hispania".

"Bricar de gozo" = "tripudiare".

"Resolver un negocio por la mayor parte de los votos" = "negotium per pluralitatem votorum concludere".

"Quien se casa deprimida, se arrepiente de espacio" = "Qui festinato nubit, per otium eum facti poenitet".

"Un diablo de vieja" = "diabolica vetula".

A toda esta fraseoloxía seguen diálogos que son "ciertamente familiares" ("quidam familiares"). En lingua, pois, coloquial.

Neses séculos existen moitos diálogos para a práctica da lingua, pero a maior parte son copiados. Non o eran os de César Oudin e non o son os de Matthias Kramer para os que non atopei fonte algunha.

Vou presentar aquí un anaco, que nos dará a coñecer tamén os costumes dese tempo. É un pequeno diálogo entre tres persoas: Juan, Martín e Pedro. Son o amo, un criado e un fidalgo amigo.

Juan xa vestido e calzado bérralle ó criado:

"¡Trae agua de manos!".

O rapaz: "La fuente y el jarro están sobre la mesa con el paño de manos" (é unha *toalla* que en alemán se di *Handtuch*).

O señor: "Dame un poco de agua en una taça para lavar la boca... Terrible cosa es esta... que aunque yo friegue no puedo quitar esta porquería de alrededor los nudos de los dedos".

O criado: "Si V.M. quiere tener las manos lindas, blancas y blandas, tome xabon de Venecia, o dexesse hacer (esto es un germanismo) en casa del boticario una pasta odorífera, adonde entren almendras, pan, clavo de especias, açúcar, canela, almisque, ambar, agua de rosas y otras cosas semejantes de buen olor".

O señor: "Cosas demasiado delicadas son éstas y más convenientes a una novia o dama que a una persona como yo; basta que yo me sirva de estas balas de Bononia o de Roma o de un poco de salvados o migaja de pan".

O amigo fidalgo Pedro pregunta a Juan: "¿Suele estar cada día tanto tiempo en la cama?".

E Juan contéstalle: "Según voy a dormir".

Pedro engade: "S.M. hace que sienta, esperándole tanto, uno de los dolores de morir".

Pregunta Juan: "¿Cuales son los dolores de morir?".

Contesta Pedro: "Esperar y no venir, estar en la cama y no poder dormir, bien servir y mal agradecer, tener un caballo que no quiere yr y criado que no quiere obedecer, ser prisionero y no poder huyr, estar enfermo y no poder sanar, estar a la puerta y no la querer abrir, tener un amigo que quiere hacer trayción, sn los dolores que me matan el corazón".

"Estos son dolores que muchas vezes padezco", replica Juan.

E o fidalgo: "El primero de ellos padezco yo ahora".

"V.M. -responde Juan- no le padecerá más, porque yo he acabado".

"Loado sea Dios que ha acabado" termina Pedro.

Tamén o anaco dedicado á comida ten a súa gracia e sitúase en España, pois é de costumes españois. Polo menos así quere el que sexa.

Cando chega a hora de comer, pide o fidalgo: "¡Dame un gobelete de cerveza!".

Responde Juan: "¡Quítese de ay! ¡No meta esa agua cocida en el cuerpo!".

Contéstalle o fidalgo Pedro: "A mí me sabe tan bien como el vino particularmente en esos (estos) calores".

Di Juan: "Yo bebo de buena gana el vino a la alemana" e "¿Cómo lo bebe, por vida suya?" pregunta Pedro. "La mañana, puro; a mediodía, sin agua, y a cenar, como viene del tonel", responde Juan.

E Pedro: "Essa regla me contenta".

E como ten que meter todo o vocabulario de carnes, fai unha comida pantagruélica.

Os diálogos son catro, en que describe o que se pode facer nun día; ergerse e vestirse, varios pasatempos, unha comida e mentres se come, algúns "lindos discursos" por último, esgrima e "otras muchas cosas", como el vender y el comprar".

Despois, unha colección de "Narratiunculæ hispanicæ" que é unha colección de 50 chistes, dos que vou copiar aquí algúns; isto daranos ocasión, non só de poñernos en contacto coa lingua de coloquio daqueles tempos, senón tamén o humorismo dos homes dos séculos XVII e XVIII, e poder rir tamén nosoutros hoxe.

Este uso humorístico do español, di Kramer, que é o primeiro, el, en recollelo para uso serio da lingua. Elíxeos na súa lingua latina de modo que sexan honestos e castos.

Encóntroos tan prácticos que vou dar algúns exemplos:

1. "Estando un enfermo en un lugar llamado Uña, rogó a sus parientes lo llevassen a otro lugar. Preguntó por qué, respondió: 'por no morir en Uña como picjo'".
2. "Dando cuenta un criado a su señor de lo que avía gastado, por escrito, le decía: 'de un pan que compré para mí ocho maravedís, de paja y cebada para vuestra merced, dos reales'".

3. "Uno aconsejaba a un borracho que tenía un ojo malo, que no bebiesse vino que le perdería, respondió: 'mas quiero perder una ventana que toda la casa'".

4. "A un pobre hombre escuchávalo un señor de muy mala gana, y despidiolo diciendo que se deviasse de allí que olía a ajos. Respondió: 'no todos pueden oler a buey y a puerco como vuestra merced'".

5. "A una señora que hablaba mucho, caíanse los dientes. Preguntando a un médico de qué le caían, respondió: 'de las muchas cozes que les da V.S. con la lengua'".

6. "Mirándose una vieja a un espejo, como se vió llena de canas, la cara arrugada y amarilla, los dientes caídos, los ojos hundidos y tristes, dixo: 'no hazen los espejos ahora como solían, que me acuerdo yo hazían un rostro que era alegría de verle'".

7. "Estando las cortes en N., un labrador passava por donde estaban dos caballeros, que dava açotes muy recios a su asno, los cuales le dixeron: 'no le maltratis tanto a ese pobre asno!'. El labrador quitándose el sombrero dixo: 'iperdonad, señor asno, que no pensé que teníades parientes en la Corte!'"

8. "Un cavallero muy chiquito yendo (de) camino adelantóse de sus criados. Preguntaron éstos a un labrador si iva lexos un cavallero. Respondió: 'ay adelante topé con un cavallo que llevaba un sombrero sobre el arcón y unas botas colgadas de la silla'".

Adaxios de carácter moral, económico e político trae unha boa lista de 27 páxinas, e titúlala: "Selectissima adagia seu proverbial". Di el que a xente lles chama "refranes". E a terceira parte deles son de tema económico. Ás veces tan sinxelos coma o seguinte: "acuéstate sin cenar y amanecerás sin deudas".

Son numerosos os que se refiren á muller e escolle os que din algo negativo del ou algo contra ela. Vou escoller uns poucos deste tema:

"La mula y la mujer por halagos hacen el mandado".

"La mujer cuanto más mira la cara, tanto más destruye la casa".

"La mujer hermosa o loca o presuntuosa".

"Moça galana calabaca vana".

"Quien no tiene que hazer, arme navío y tome mujer".

"Mujeres buenas son las que están enterradas".

"Mujer, viento y ventura presto se muda".

"La mujer y el vidrio siempre están en peligro".

"En una nao cargada de plata no ay arto para contentar a una mujer".

"El hombre es un fuego, la mujer la estopa, viene el diablo y sopla".

"De la mala mujer te guarda y de la buena no fies nada".

"Villa y niña, peral y havar, malos son de guardar".

"Quien prende el anguilla por la cola y la mujer por la palabra, bien puede decir que no tiene nada".

"La mujer y la tela no la cates a la candela".

Despois da fila de refráns trae 20 páxinas de "Compelationes civiles hispanorum", ou, traducidas polo mesmo Kramer ó español: "cortesías", que son, segue a dicir, as formas que se empregan "in commercium cum hispanis", ou sexa, no coloquio cos españois. Trae catro modos especiais. Son interesantes para coñece-lo uso dos pronomes na lingua coloquial:

1º. A unha persoa coñecida, que nos está suxeita, e é de ínfima condición díselle *tú*, e a forma do posesivo é *tuyo* (como nalgunhas nacións de Hispanoamérica aínda hoxe). Tamén o *tú* emprégase algunhas veces para falar con Deus en panexíricos e na oratoria sagrada: "tú, oh Dios, que eres mi padre...!".

2º. Só o monarca, o príncipe, o rei nos seus diplomas e edictos, empregan *nos e nuestro*.

3º. Emprégase a terceira persoa do singular para a forma de cortesía, non só no verbo (como se fai hoxe), senón tamén no pronome suxeito: "si él o ella lo quieren hacer". Este modo -di- é máis honorífico. Di tamén que o descoñecen os franceses. O posesivo, tamén en terceira persoa: "su persona y sus personas", é como usamos aínda hoxe e inda que el o dá coma cousa só do español, atópase tamén noutras linguas. Pero di que hai que usalo "parcissime" porque hai perigo de anfiboloxía. Tamén os casos dativo e acusativo, que Kramer chama "oblicuos", empréganse para esta forma de cortesía, como aínda se fai hoxe.

4º. A forma *vos* e o posesivo *vuestro*, empréganse -di Kramer- para a segunda persoa en forma de cortesía, aínda que non se queira honrar especialmente a aquel a quen un se dirixe. Úsase -di- para os heroes.

Tamén o dicimos para falar con Deus nas oracións, como fai Santa Teresa nos seus libros.

5º. Os españois do tempo de Kramer ofendíanse se se lles trataba de *vos* co verbo en plural: "¿Vos me tratáis de vos? Yo os digo que vos sois vos y no hay en el mundo otro vos que vos".

El di que quere que o seu libro non sexa só para os alemáns pero tenos sempre presentes. Así di nunha nota a pé de páxina, que non está permitido na conversa "civile" dirixirse "more germanico" á persoa en singular con verbo de terceira persoa plural. Refírese aquí ás formas alemanas '*Sie essen*' = *V. come, Vs. comen*.

Tamén nunha nota as formas de cortesía nos pronomes, que só se usan para *dignidades*, e son: *Vuestra Alteza, Vuestra Eminencia, Vuestra Señoría Ilustrísima*, etc. E de aquí a evolución de *Vuestra Merced* que dá a forma "corruptísima" "*Vosted*" e "*Vostedes*", que máis corrupta aínda chega a *usted* e *ustedes* que temos hoxe.

A forma *Vuestra Merced* emprégase entón para a xente "honestae aut liberae conditioni, utriusque sexus, clericos et laicos, senex at juvenes" que non teñan outro título de dignidade.

Escribenos despois Kramer, principios e terminacións ou saídos dunha carta, por esta orde: para o Sumo Pontífice, para o Emperador, para o Rei, para os Príncipes, para os Cardenais e Bispos, para os Condes, Duques, nobres, doutores, licenciados, eclesiásticos, relixiosos, amigos...

Por campos semánticos ordea un vocabulario que recolle en 122 páxinas. E chega nada menos que a 84 grupos de palabras. Os significados dáos case sempre en latín, que é a lingua que máis emprega; pero na distribución por campos semánticos fainos en francés que el coñece tamén moi ben.

Os grupos de sustantivos e adxectivos que trae nas primeiras follas veñen seguidos dunha lista de verbos, os principais da lingua española, e que el, fainos corresponder, pouco máis ou menos, ós grupos de sustantivos e adxectivos.

Ellexiremos aquí o campo que el titula "Oficios infames y viles":

Mendigo, pordiosero, pícaro, vergnate, bribón, vellaco.

Cortabolsas o hurtador.

Farsante o farsista

Truhán, chocarrero o juglar

Triaquero, hablador, hablista o putañero
Putá o ramero
Matador (assasin)
Tahur o tablajero
Trepador (danseur de corde)
Menesteril o chirimía (sonneur)
Hechicero, adevino o agorero o estrellero
Alcahuete o mandillete
Bordelero
Gorrón, mogollonero o tornero
Sollastre, fregón, socarrón o moço de cozina
Pozero o sacavasuras
Verdugo o sayón
Vazialetrinas o sacamierdas

Este tomo da gramática acábao cun índice en tres linguas: latina, francesa e castelá.

Gramáticos anteriores a el, especialmente, como dixen antes, a Cesar Oudin e a Lancelot de Port Royal, citaos e tenos moi en conta.

Non lembra, en cambio, ó noso mestre de Lingua Española chamado Juan de Sottomayor, que escribe un libro titulado: *Llave capital con la cual se abre el curioso y rico thesoro de la lengua castellana*. É cinco anos anterior á de Kramer. Non dedicou Sottomayor, como o fixo Kramer, nin un capítulo ó español coloquial. Era profesor de español na universidade de Leipzig, pero non puidemos saber, por ningures, se se coñeceron ou non.

Por outra parte se Kramer coñecera a *Llave capital* ou o autor, coído que o tería dito, como di que coñeceu outros autores de Gramáticas Españolas anteriores.

A gramática de Kramer é moito máis completa e complexa que a de Sottomayor.

O gramático de Nuremberg hai que agradecerlle que nos dera a coñecer a lingua coloquial ou de "commercium" como el a chama, do seu tempo.